

GUSTAU MUÑOZ

Llegir Fuster al segle XXI

La posteritat —ja se sap— és esquiva. I la translació entre contextos culturals —la «traducció»— és problemàtica, una operació tan imprescindible com plena d'equívocs de tota mena. Desembullar aquesta qüestió no és fàcil. Ací tractarem d'aportar algun element de comprensió, a propòsit de l'obra de Joan Fuster. O més aviat, mirarem de situar el problema.

Com molts altres, l'estudiós Vicent Salvador es preguntava fa uns anys sobre la perdurabilitat de l'obra de Fuster i, específicament, sobre la seua eventual traducció i recepció en contextos culturals diferents —una qüestió que abordarem tot seguit, cosa problemàtica i no gens òbvia, en raó del compromís fusterià amb el seu temps històric i el seu entorn social i cultural: en raó d'un lligam temporal i d'espai intens i inequívoc. «La pregunta, doncs, seria què perdura, avui, de l'obra de Fuster, per als lectors d'enllà del català?». (Perquè és clar que per als lectors «d'ençà» del català, la importància o la significació de Fuster no ofereix massa dubtes.) L'autor s'aproxima a la qüestió, de manera perceptiva, arran de la interrogació de Fuster respecte d'Erasme, plantejada al començament del *Diccionari per a ociosos*: «Què en perdura, avui, d'Erasme?».¹ Vicent Salvador hi respon amb habilitat —o més aviat s'esmuny i no respon— conscient que «el mig segle

Gustau Muñoz (València, 1951) és assagista, editor i traductor. Ha publicat recentment *El vertigen dels dies* (L'Avenç), *Corrents de fons* (Lletra Impresa), *La vida dels llibres* (Afers), *Elogi del pensament crític* (Afers), *Espill d'un temps* (Vincle) i *Emili Gómez Nadal, 1907-1993* (Fundació Josep Irla)

¹ Vicent SALVADOR: «L'escriptor, de llengua en llengua. Joan Fuster i les traduccions», *Caplletra* 40 (2006)

transcorregut ha transformat radicalment el context de la cultura europea». La figura de l'intel·lectual, per exemple, ha mutat dràsticament a l'Europa del segle XXI. Però tot i així, les consideracions fusterianes mantindrien un clar vigor d'incitació. I hi comptaria també l'estil, la forma, un aspecte fonamental de l'assaig.

La qüestió és més envitricollada i reveladora del que podria semblar a primera vista. Per a nosaltres, Fuster és un gegant de la prosa d'idees, del pensament crític, de l'observació intel·ligent de la realitat política i social, i de la cultura, del seu temps. I també, un coneixedor profund dels entrellats més subtils del país, de la nostra societat, capaç de formular síntesis operatives de l'experiència del passat —a partir d'una erudició segura, però no abassegadora o exhibicionista— i d'elaborar propostes de futur: un nou paradigma de país. El referent més escoltat del nou discurs nacional que volia extraure les lliçons de la desfeta —de les desfetes— i preparar el futur amb una proposta de confluència entre les terres de la mateixa llengua, era un intel·lectual *sui generis*, un pensador d'ampli espectre. Un «nacionalista» que no volia ser-ho. Un escèptic amb una considerable capacitat analítica, i una manera de «dir» altament seductora. Perquè potser «tot està dit», però no de la mateixa manera. I la *manera* fusteriana era clara i distinta, eficaç i atractiva, com es pot comprovar encara llegint els seus textos.

Ara bé, què passa en altres contextos culturals? Serien receptius a una obra com la de Fuster? Perquè l'obra de Fuster és vasta i diversa, no es limita ni de bon tros a la consideració de la circumstància valenciana i catalana, al tema nacional. Aborda també qüestions substancials de l'existència humana, la relació entre individu i societat, els diversos replecs de l'art i la cultura, els canvis socials que percep, el panorama d'idees, la visió que es pot tenir de l'herència cultural, l'experiència històrica a Occident. I la inserció de tot plegat en un món en mutació, però amb constants definides. Joan Fuster, en altres contextos culturals, què seria? És traduïble? És la qüestió que vull abordar ací.

Segons Enric Balaguer, per exemple, de Fuster en perdurà poca cosa —o molta, segons com es mire. «A l'inici del segle XXI, què salvem de l'obra literària de Joan Fuster? Doncs, fonamentalment, els aforismes.»² Per bé que tot seguit tracta de realçar la seua proposta amb noms d'alt voltatge com ara Nietzsche, Wittgenstein, Cioran, Blanchot, Canetti o Galeano, i després Wagensberg, que «parlen a través dels seus aforismes», la cosa ja està dita. I em sembla reduccionista, si més no.

² Enric BALAGUER: *La totalitat impossible*, València, Generalitat Valenciana (Biblioteca Valenciana), 2006, p. 53

Els aforismes són càpsules concentrades de pensament, però només una fracció reduïda de la vasta obra fusteriana. A més, els aforismes tenen sempre un punt paradoxal, experimental, provocador, que fan que no te'ls hages de prendre massa seriosament, sinó com a temptativa o suggestió, com a proposta provisional, de la qual diries que no n'està convençut *del tot* ni l'autor mateix... I em sembla que això passa amb tota mena de creadors d'aforismes, començant per Goethe (tot i que aquest és tan solemne que mai no se sap...) i Lichtenberg, i continuant amb Cioran o Stanislaw Jerzy Lec, o qui siga. I això que em vaga d'apuntar a mi, ara, de manera continguda i educada, el periodista i escriptor Valentí Puig —un personatge que es mostra tan enraonat unes vegades com arbitrari i carregat de manies unes altres, endut pel *furor ideologicus*— ho diu de manera descarnada i despectiva, amb el punt d'agror i mala llet que el caracteritza quan parla de Joan Fuster: «Els aforismes de Fuster alguna vegada tenen un aire de *boutade* de casino de poble o, encara pitjor, denoten una inconseqüència que permetria capgirar-los fàcilment, com un joc de paraules.»³ Si la posteritat de Fuster es basava en els aforismes, malament...

I dit això, caldrà consignar la capacitat de suggestió, la força, els llampecs d'intel·ligència que nien en els aforismes fusterians, molt visibles en aquells *Judicis finals* publicats a l'editorial Moll, de Mallorca, el 1960 o a *Consells, proverbis i insolències* (1968). Alguns han esdevingut consignes reiterades, que han entrat a formar part del patrimoni argumental col·lectiu. (Com ara: «Només hi ha una manera seriosa de llegir, que és rellegir.») Els aforismes configuren una mena d'autoretrat moral i dibuixen tota una manera de veure el món, una filosofia, una proposta... Els de Fuster són particularment incisius, una vacuna contra la ingenuïtat i la ximpleria.

Però tornem a la qüestió que ens ha d'ocupar ací. La translació d'autors entre contextos culturals diferents és sempre difícil, en el sentit de problemàtica i atzarosa. Ho ha assenyalat de manera molt expressiva Perry Anderson en relació amb el cas d'un filòsof italià realment important, Sebastiano Timpanaro, que no ha trobat cap recepció al món anglosaxó. «The reception of a thinker outside his own culture is always unpredictable, often paradoxical».⁴ La recepció d'un pensador fora de la seua pròpia cultura és sempre imprevisible i sovint paradoxal. Depèn de molts factors: el prestigi de la cultura de partida, les necessitats de les cultures receptores, els atzars editorials, i alguna cosa més. Bàsicament, el contingut de l'obra en qüestió, la seua capacitat d'incitació més enllà del seu àmbit territorial i del moment històric de la seua formació i projecció.

³ Valentí PUIG: *Una literatura particular*, Madrid, El País-Aguilar, 1997, p. 52

⁴ Perry ANDERSON: «Timpanaro among the anglo-saxons», *New Left Review* 129 (2021), p. 109

Les tradicions culturals, el món d'idees, les qüestions que interessin i la manera d'abordar-les, l'estil intel·lectual, la curiositat o l'autosuficiència, el mapa mental en definitiva, són molt diferents segons els països. Certament, a Europa —que contemplada en el context del món de la globalització consumada que és el nostre se'ns presenta bastant homogènia— és així, és a dir, hi domina la diferència, tot i les grans similituds i punts en comú. Encara hi ha modulacions d'una gran entitat, l'heterogeneïtat hi és encara, en molts aspectes, la norma. Els gradients climàtics, el pes del passat, la diversitat lingüística, les tradicions culturals, tot plegat configura un mosaic —molt valuós— marcat per la pluralitat i les diferències, un dels aspectes més atractius d'Europa. Una diversitat que no exclou els denominadors comuns, ans al contrari. Però el procés d'homogeneïtzació que amenaça a escala global, de tota manera, comença a fer efectes. Amb els Estats Units i el món anglosaxó en general, passa el mateix, però molt més carregat. L'Atlàntic —o el mar del Nord i el canal de la Mànega— encara marca una distància oceànica, tot i que no insalvable, com ho demostren alguns casos d'interrelació fecunda.

Cert és que a Anglaterra hi ha hagut una recepció acadèmica, més o menys voluntarista, impulsada per Dominic Keown, d'un dels llibres més representatius del Fuster assagista, però tot sembla indicar que sense conseqüències. Amb cultures molt distants i extraeuropees la cosa ja és molt més problemàtica o inversemblant. Els *transfers* culturals, certament, són imprevisibles i, sovint, paradoxals. O directament inviàbles.

Ara bé, en l'entorn més proper la cosa és més factible, en principi. La proximitat cultural amb Itàlia és evident, i això facilita la transferència. De fet, a Itàlia hi ha hagut una recepció interessant —tot i que limitada— de Fuster, de la mà de Donatella Siviero i Costanzo Di Girolamo. La cultura catalana és observada amb atenció des d'alguns ambients intel·lectuals italians. Recordem, ara, alguns pronunciaments del filòsof i exalcalde de Venècia Massimo Cacciari... Amb França també hi ha proximitat, però una mica menys. França és més hermètica. Amb Alemanya i el món germànic, tot i la gran obertura intel·lectual que practica, no està gens clar. Amb el món eslau, submergit en els seus propis problemes, sovint irresolubles, encara és més complicat. I què direm de cultures tan llunyanes en tots els sentits com la russa, la turca o la xinesa? El cas d'Espanya —l'Espanya castellana— i Amèrica Llatina és a banda i mereixeria un tractament específic i diferenciat. A Espanya, més enllà del que és del tot normal com a efecte de la irradiació de la cultura catalana, tan propera, hi ha —o hi ha hagut— recepció de Fuster en la mesura que se l'ha volgut integrar al cabal comú, però bon punt es percep que això no funciona, s'abandona l'empresa i hi predomina el menyspreu. En tot cas,

si als Estats Units, per una raó o altra, una editorial de prestigi traduí l'obra de Joan Fuster —la part «traduïble»— és evident que tot canviaria.

Fuster té totes les credencials, en una bona part dels seus escrits, per a ser considerat un «clàssic»: un autor intemporal i extraterritorial que diu coses interessants que van molt més enllà de la circumstància que les varen suggerir. L'historiador Enzo Traverso ha apuntat una cosa molt oportuna a propòsit de György Lukács, un autor que alguns considerarien, més que arxivat, prehistòric: «És clar que no podem fer abstracció de la distància que ens separa de l'obra de Lukács. Tanmateix, com qualsevol clàssic del pensament crític, el seu destí és sobreviure al seu propi temps i ser llegit en el present.»⁵ Podríem dir el mateix de Joan Fuster?

L'obra fusteriana es pot subdividir a grans trets en els següents apartats: assaig en el sentit més propi del terme, amb llibres com ara *El descredit de la realitat*, *Les originalitats*, *Diccionari per a ociosos*, o el *Diari*; articles sobre costums, temps i situacions; articles i llibres de tema nacional (especialment *Nosaltres, els valencians*); història social de la cultura valenciana-catalana, l'apartat més erudit. Per descomptat, hi ha més, molt més: la poesia (a hores d'ara, revalorada), els aforismes, els textos de circumstàncies, els «pamflets» polítics, la crítica literària (incloent-hi *Literatura catalana contemporània*), molts pròlegs i la correspondència (15 o 20 volums en curs d'edició). Una obra extensa, també intensa. Marca de la casa: la ironia, la concreció, l'humor, la precisió, la profunditat amagada sovint en una certa pirotècnia verbal, sempre controlada però enlluernadora. Fuster fou molt apreciat pels historiadors. No sé si tant pels filòlegs o els historiadors de la literatura catalana. En qualsevol cas, Eric J. Hobsbawm el cita al seu llibre *Bandits* com a font⁶ a propòsit d'*El bandolerisme català* (1963), un tema que va treballar conjuntament amb Joan Reglà. I Pierre Vilar va dir que mai havia conegut una persona tan intel·ligent com Joan Fuster. També ha estat apreciat pels lectors corrents. Ha estat llegit. La seua obra projecta una ombra allargada. És un clàssic contemporani.

UN ESCRIPTOR MOLT SEGLE XX

El pensament de Fuster —fragmentari, gens sistemàtic, refractari a qualsevol ortodòxia— podria semblar un pensament «feble» o avançat a la postmodernitat, perquè no es refia de sistemes ni cultiva els «grans relats». La suspicàcia fusteriana

⁵ ENZO TRAVERSO: *Dialèctica de l'irracionalisme*, traducció al català de Gustau Muñoz, Catarroja, Afers, en curs d'edició (2022)

⁶ ERIC J. HOBBSAWM: *Bandits*, Weidenfeld and Nicolson, 1969, (trad. cast. de Maria Dolors Folch i Joaquim Sempere, *Bandidos*, Barcelona, Ariel, p. 57)

és proverbial. Recordem aquesta sentència seua, que és molt representativa: «Les ortodòxies, els 'sistemes', tard o d'hora, acaben produint una amarga sensació de claustrofòbia». De vegades sembla que conrea una mena de filosofia de la sospita. Del recel sistemàtic. Li agrada el pensament desconstructiu, assumeix la darrera evolució del pensament filosòfic —basat en la lògica matemàtica i en una epistemologia crítica sense concessions adreçada a dinamitar les proposicions «sense sentit»— esdevingut una mena de desinfectant. Quan li expliquen coses de Wittgenstein, molt en voga en el seu entorn filosòfic proper als anys setanta i vuitanta, l'interpreta en aquest sentit. Considera amb profunda desconfiança la filosofia, la metafísica i els sistemes de pensament estructurats, impostures d'una inanitat acreditada. Interessat, però sols «interessat», en el marxisme, accepta el materialisme històric com a clau d'interpretació aproximada dels fets socials al llarg de la història, però del materialisme dialèctic, més aviat, se'n riu. Com Nostre Senyor de determinats pecats...

I tanmateix, si es mira de prop, es constata de seguida que tot i aquesta tirada adversa als sistemes, malgrat aquesta semblança amb el pensament postmodern, en Fuster hi ha una defensa forta de la Il·lustració, de la raó, de la capacitat humana de conèixer i dominar la realitat, de configurar la vida social. I tot el que això comporta en termes de valors i actituds de fons. En quin sentit? Defensa de la llibertat humana concreta, contra els poders; defensa de la ciència, contra la superstició; defensa de la raó, contra l'obscurantisme. Una certa idea —complexa— del progrés. L'escepticisme i l'aversion als dogmes i als sistemes tancats configuren el marc, el solc, on llisca aquesta concepció robusta de la vida humana en societat, a manera de síntesi crítica implícita de l'experiència històrica.

En realitat Joan Fuster (1922-1992) és un autor, un escriptor, un pensador, molt segle XX. I particularment de la segona meitat del segle. El teló de fons històric de la seua generació era l'avaluació nebulosa del segle XIX, com a segle del progrés per excel·lència i del realisme literari, qüestionats al final de la centúria pels diversos irracionalsmes i les avantguardes artístiques i literàries. En el cas de Fuster —i de molts altres— la mirada se n'anava més enrere: al segle XVIII, a la Il·lustració, sobretot francesa, i a la seua genealogia.

El segle XX havia estat, es digués explícitament o no, el segle dels desastres, de les catàstrofes: dues guerres mundials, una guerra civil (a Espanya), massacres, l'Holocaust, milions de víctimes, l'amenaça nuclear, la Guerra Freda, la descolonització, la guerra d'Algèria, la guerra del Vietnam, la revolta del 1968... També el segle de les revolucions: la revolució russa del 1917, la revolució xinesa del 1949, la revolució cubana del 1959. El segle del capitalisme i del qüestionament del capitalisme arran de la crisi del 1929 i de la forta deslegitimació del capitalisme

liberal en termes econòmics i polítics en l'època d'entreguerres, amb el triomf dels feixismes —als qui havien donat suport una part molt important de les classes dominants— i la proliferació de les dictadures arreu d'Europa. El segle del totalitarisme, de l'estalinisme i el Gulag, de la lluita contra el feixisme, del compromís, de la perplexitat de l'intel·lectual compromès entre els dos bàndols que el sol·liciten...

Fuster fou contemporani intel·lectual de Paul Valéry i d'André Gide, de Jean Paul Sartre i d'Albert Camus. Havia llegit bastant Ortega y Gasset. També Eugeni d'Ors. Sentia veneració per Michel de Montaigne. I per un personatge de cruïlla com Erasme de Rotterdam. S'identificava amb l'estil intel·lectual dels il·lustrats francesos: Diderot, Voltaire, Holbach. Els anomenats «moralistes» francesos no li eren aliens. Tenia una cultura literària formidable, incloent-hi els clàssics grecollatins. Coneixia molt bé Arnold Hauser —la seua *Història social de l'art i la literatura* va causar impacte— i en una època determinada va dedicar atenció a obres de Lucien Goldmann, de Lukács i, de manera especial, de Gramsci. Els seus referents, per exemple al *Diari 1952/1960*, segurament poc llegit perquè restà «embalsamat» com a volum II de les *Obres completes* (Edicions 62, 1969), són eloqüents: Sartre, Gide, Valéry, Claudel, Proust, Koestler, Silone, Mann, més enllà dels referents de cultura catalana o dels clàssics. Tot molt segle XX, sí. Però de seguida es veu que Fuster perdura i perdurarà: només cal llegir l'apartat que comença així: «Caldria escriure una 'història' de les necessitats humanes». El punt de vista, l'originalitat, la capacitat de suggeriment, més enllà del temps, és el que defineix un clàssic.

El segle XX —les seues apories i catàstrofes, la desfeta de les esperances de la civilització, l'autodestrucció d'Europa, la contemplació melancòlica del destí del continent, l'observació cauta i suspicax de la reconstrucció, dels canvis socials, de la modernització d'usos i costums, de l'adveniment de la «societat de consum», la sorpresa de la revolta del 68, tot allò— era el seu món. I enmig de tot plegat, la visió directa i en primera persona del declivi de la societat rural i del pas lent del temps en l'Espanya franquista. Contemplava el passat de la cultura europea en clau de present. Tenia una certa idea del que havien estat els grans moviments culturals, l'humanisme, el Renaixement, el Barroc, la Il·lustració, el Romanticisme. Fou influït per l'existencialisme i, una mica, pel marxisme. Aprecià Bertrand Russell, l'empirisme i la ciència. Arribà a copsar el que significava la postmodernitat.

Alhora que elaborava la seua visió del món, amb referents ben triats, amb les dosis conegudes d'agudesia i sornegueria, amb competència i amplis coneixements, plantejava un projecte global de redreçament d'una societat i un país prostrats i en procés de dissolució. La decisió de futur —el País Valencià recuperat i la idea dels Països Catalans com a marc desitjable— que va proclamar Fuster era sobretot

el fruit del seu compromís civil i d'unes conviccions ètiques insubornables. No hi havia dret que el poble valencià patís aquella indignitat, postergació i alienació. Que es dirigís de dret cap a l'esborrament com a poble diferenciat. Per què havia de passar, això? En nom de què i de qui? Era intolerable, un atemptat a la dignitat personal i col·lectiva. El compromís cívic de Fuster amb la causa dels valencians, i dels catalans en general, fou determinant. I motivà una part molt important de la seua obra. No tota, però.

PETITA TEORIA DEL SEGLE XXI

Si alguna cosa caracteritza el segle XXI és la diversitat de situacions i la sensació d'imminència. Imminència d'alguna cosa: el desbordament de la «mesura humana», però aquesta vegada de debò, radicalment; el canvi climàtic; els conflictes, potencialment catastròfics, inherents al nou esquema geoestratègic. El món està àmpliament integrat i connectat, com mai abans, gràcies a les comunicacions, a la circulació instantània d'informació i d'imatges, i a les facilitats de transport. I alhora la distància entre les metròpolis globals del capitalisme avançat i les perifèries, pròximes o remotes, s'ha fet més i més gran. La globalització efectiva ha posat en contacte tota mena de societats. La circulació d'informació és instantània. El turisme de masses destrueix cultures i societats singulars. Tanmateix, la asincronia és la norma: no tothom viu el segle XXI amb els mateixos esquemes mentals. Uns han mirat críticament el passat. Uns altres entenen que ha arribat el seu moment.

La mercantilització de tot i de tothom ha avançat a gambades. Al segle XXI, l'economia natural, l'intercanvi no mediat, la cooperació familiar i comunitària han retrocedit en gran manera. L'economia de subsistència perd terreny a l'Àfrica, a Àsia i pertot arreu. Penetren i guanyen espai en detriment de les explotacions familiars —com d'ençà de fa molt de temps— les plantacions, les empreses agroalimentàries, els conreus comercials, la privatització de béns comunals. El resultat és una pressió insuportable vers l'emigració a les ciutats atapeïdes del país mateix (Lagos, a Nigèria, una ciutat desgavellada amb vint-i-dos milions d'habitants, en seria l'epítom) o vers una aventura desesperada a l'exterior, perquè la subsistència en aquest medi alterat és impossible. No res que no haja passat històricament, amb l'exemple de les *enclosures* o tancament dels camps a Anglaterra dels temps previs i coetanis a la revolució industrial. La industrialització i la urbanització van comportar la fi de la societat rural i l'expulsió d'un immens «excedent demogràfic» cap enfora. Això havia passat a Occident, ara passa pertot. Amb resultats potencialment catastròfics.

El capital ha triomfat a tot arreu, caldria dir. Però és del tot veritat? Bàsicament sí, tot i que subsisteixen focus de resistència, contratendències. I límits insuperables

a la transformació de tot i de tots en la forma mercaderia. La qüestió seria copsar aquests límits de manera responsable, però sembla que no és el cas.

Fins no fa gaire el segle XXI era *terra incògnita*. Hom s'hi aventurava en termes més aviat ingenus o admiratius, tipus «la fi de la història» o la «societat de la informació», en la qual les TIC, les noves tecnologies de la informació i les comunicacions, ho resoldrien tot. A hores d'ara sabem que la història no ha arribat a cap final —més bé ha retornat amb força, per la finestra— i que ben bé podria prendre camins gens desitjables. I que la societat de la informació i del coneixement és un camp de mines, ben adobat per la intel·ligència artificial, tan carregada d'ambigüitat. Vivim una societat de l'excés en tots els terrenys i tenim la intuïció —difusa, però angoixant— que això acabarà malament. Ara bé, no és fàcil, sense donar gat per llebre, improvisar una teoria del segle XXI. Les continuïtats, però sobretot les discontinuïtats, els punts de trencament, amb el passat immediat són cridaneres. Més que no elaborar un simulacre de teoria, tasca potser prematura o fora de lloc, o equívoca, aduiré un seguit de termes que apunten a realitats o situacions més aviat noves (és clar que no tots, però ara han pres volada), els quals —tots sumats— fan com una mena de fotografia, una instantània, del que tenim al davant. La simple enunciació de neologismes, o de mots reciclats —*resignificats*— en funció de les noves coordenades del món, ja és indicativa de la distància amb el *món d'ahir*. Un ahir molt proper en termes de temps històric, però que s'ha allunyat indefectiblement en funció d'un fenomen esmunyedís, tot i que molt real, que el sociòleg alemany Hartmut Rosa ha identificat amb el concepte de l'*acceleració* social. El temps no és lineal. No es viu ni es percep sempre de la mateixa manera. Però vegem una mostra, entenc que representativa, tot i que una mica aleatòria, del nou escenari, arran d'aquest petit i provisional «lèxic del segle XXI»:

Globalització consumada; Smartphone; Intel·ligència artificial; Algoritmes; Capitalisme de plataforma; Fake news; Fets alternatius; Precarietat laboral; Populisme; Overshoot; Desbordament; Canvi climàtic; Escalfament global; Pandèmia; Envel·liment; Caducitat; Transgènere; Queer; Identitat personal; Individualització extrema; Cultura als marges; Tot és turisme; Desmaterialització; Energies netes; Energies renovables; Nova guerra freda; Geoestratègia; Xina emergent; Rússia restaurada; Els BRIC; Islamisme radical; Immigració; Xoc de civilitzacions; Descarbonització; Decadència d'Europa; Estats Units polaritzat; Brexit; Nacionalismes; Fonamentalisme; Robòtica; Nanotecnologies; Criptomonedes; Delinqüència informàtica; Paradisos fiscals; Offshore; Drogues sintètiques; Ciberterrorisme; Biónica; Netflix; HBO; Amazon; Spotify; BlaBlaCar; AirBnB; Lowcost; Facebook; Twitter; Instagram; Ikea; Covid-19 com a inflexió;

Retorn a la normalitat; Business as usual; Bolsonaro; Putin; Xi Jinping; Narendra Modi; Trump; Tazyk Rezip Erdogan; Boris Johnson; Desfeta a l'Afganistan; Taiwan; La clau del gas; Emergència energètica; Escassetat de microxips...

Amb aquesta enumeració ja n'hi haurà prou per a concloure —a títol sempre preliminar i provisional, una mica impressionista al capdavant— que els problemes i els dilemes del segle XXI tenen una entitat diferent, són d'una altra mena. No són els del segle XX. El gran repte del segle XXI és la transició postcarboni sense catàstrofe i assegurar una difícil convivència pacífica entre les potències assentades i les emergents. Però totes dins del motlle d'un sistema únic, capitalista. La gran divisòria entre capitalisme i comunisme, el nucli de la Guerra Freda que va marcar el segle XX, ja és passat remot. Avui bat el ple, a la Xina, una síntesi hegeliana impensada: el capitalisme comunista o el comunisme capitalista. I mentrestant als fogars de la democràcia tot sembla desfer-se. «Estats Units no és l'Argentina, encara no, però sí un país políticament inestable on existeix un risc creixent de violència política i en el qual massa gent viu en la pobresa. La democràcia constitucional de Washington, Jefferson i companyia està en perill. Perquè perd legitimitat.»⁷ Però a Europa les coses tampoc són més falagueres. Una crisi interna potencialment devastadora amenaça la Unió Europea, davant el desafiament polonès a propòsit de la validesa superior —o prevalença— de la llei europea o de les lleis nacionals. La legitimitat democràtica de la Unió Europea és problemàtica. Segons diversos analistes, el dèficit democràtic de la UE és impressionant. Qui o què governa la UE? El sociòleg i polític Wolfgang Streeck, un autor molt seriós, ho té clar: «una tecnocràcia no elegida, una constitució sense poble, formada per tractats internacionals inintel·ligibles i les sentències acumulades d'un tribunal internacional, el Tribunal de Justícia de la Unió Europea —tractats que no poden ser revisats en la pràctica, resolucions que només pot revisar el Tribunal mateix—, amb un Parlament que no pot legislar i on no existeix oposició...».⁸

Tot és plàstic. Allò que semblava sòlid es dissol en l'aire... El segle XXI és postutòpic i postideològic. I en el rerefons de tot plegat, segons tots els indicis, hi espettega una dialèctica inquietant entre societats riques i envellides, que es perceben amenaçades, i multituds o masses de població desheretada i jove que es posen en moviment. Les claus culturals, els «llenguatges», amb què es fa cabal de tot això

⁷ John CARLIN: «La sort de ser europeus», *La Vanguardia*, 7 de novembre de 2021

⁸ Wolfgang STREECK: «Rusty Charley», *Sidecar-NLR*, 2 de novembre de 2021

no tenen res a veure amb les de la centúria passada. Les xarxes, les plataformes, les sèries, els videojocs, l'art descentrat o desconcertat, i els nous dispositius tècnics releguen a arcaisme una certa manera de contemplar el món, la literatura, la crítica i l'humanisme. El món dels *youtubers*, dels *influencers*, de la successió accelerada d'impressions, dels estudis d'impacte i la publicitat subliminal —o no tan subliminal— omnipresent, tot això, una escena i uns públics delerosos de sensacions més que no de raonaments, és una altra cosa. Com ha escrit el crític llatinoamericà Danubio Torres, lligat durant anys a revistes culturals com *Plural* i *Vuelta*, «en el mundo de estos días, la crítica literaria y el análisis cultural pierden espacio y se evaporan, los diarios y revistas en los que se difundían estos trabajos desaparecen o se reducen, los libros se venden poco... Una manera de honrar una vocación y una manera de ganarse el pan, tal y como se las concebía hasta ahora, se extinguen.»⁹

Una altra paraula clau del nou segle, en efecte, és aquesta: *extinció*.

TRADUIR I SER TRADUÏT

De fet, les traduccions d'obres de Fuster són escasses, no inexistents, però escandalosament insuficients. Ell, en canvi, sí que va traduir alguns autors que li interessaven especialment —que coincidien amb les seues angoixes i preocupacions—, tot sol o en col·laboració (especialment amb Josep Palàcios). Va traduir abundantment Albert Camus: *La pesta*, *El mite de Sísif*, *L'home revoltat*, *L'exili i el regne* i *L'estrany* en la dècada de 1960. També va traduir *Fontamara*, d'Ignazio Silone (1967). Camus i Silone: dissidents, no comunistes (o un excomunista, en el cas de Silone) que tanmateix platejaven el neguit, la revolta, l'oposició radical a l'estat de coses existent sense caure de l'altre costat, que incorporava un component totalitari innegable.

Però deixant això a banda, de Fuster s'han traduït a altres llengües poques obres, i en editorials d'escassa irradiació. El cas més clar és *Diccionari per a ociosos* (1964), que es va traduir al castellà el 1970, a l'anglès el 1992 i a l'italià el 1994. Hi hagué algun intent de fer arribar aquesta obra a una editorial alemanya independent i bastant heterodoxa (Wagenbach), que hauria estat molt adequada, però sense èxit. Al castellà se'n varen traduir altres obres, de manera més o menys funcional o intencionada, per a contribuir a la difusió del seu pensament en el context espanyol, com ara *El descrédito de la realidad* (Seix Barral, 1957), que va esperonar Xavier Rubert de Ventós a escriure el seu *El arte ensimismado; Nosotros los valencianos* (Península); *Literatura catalana contemporánea* (Editora Nacional); *El hombre*,

| ⁹ Danubio TORRES FIERRO: *Fin de ciclo. Testamentos literarios*, Madrid, Turner, 2021, p. 10

medida de todas las cosas (Seminarios y Ediciones, Madrid, 1970); o *Poetas, moriscos y curas* (Ciencia Nueva, 1968). Les editorials que varen traduir Fuster al castellà són significatives, d'ampli espectre, i un exemple eloqüent de com funcionaven les coses «llavors»: Península, bessona d'Edicions 62, una editorial de Barcelona que volia arribar al mercat espanyol; Editora Nacional, una editorial oficial; Ciencia Nueva una editorial madrilenya del Partit Comunista, en temps de clandestinitat i tenebror; Seminarios y Ediciones, una editorial molt propera a Dionisio Ridruejo... Aquestes coses, què us he de dir, mai no són casuals.

També cal consignar, ja més tard, alguna antologia voluntariosa i ben resolta, com ara *Nuevos ensayos civiles* (Espasa Calpe, 2004), a cura de Justo Serna i Encarna García Monerris. I s'ha donat el cas, així mateix, de la traducció inversa o la reintegració, com ara la traducció al català del recull *Contra Unamuno y los demás* (Península, 1975) a cura de Ferran Garcia-Oliver, amb el títol *Contra Unamuno i tots els altres* (Bromera, 2007). No n'és l'únic exemple —també podríem esmentar el volum *Discordances* (Bromera, 2010), la traducció a cura d'Enric Sòria d'un seguit d'articles publicats en castellà per Fuster a la revista mèdica —els metges humanistes, aquesta espècie ja extingida!— *Jano*. I aviat n'hi haurà molts més, probablement, al compàs de les iniciatives editorials lligades al centenari del naixement de Joan Fuster, que s'escau el 2022.

Però el tema de fons és la traducció a llengües com l'alemany, l'anglès, el francès o l'italià. O el neerlandès. Sobretot a l'anglès, perquè si un autor o una obra apareix en anglès i és elogiada a *The New York Review of Books*, al *Times Literary Supplement* o a la *London Review of Books*, tot canvia. El món (editorial) funciona així.

Com ha explicat fil per randa Vicent Salvador a l'article citat més amunt, *Diccionari per a ociosos* ha estat, bàsicament, l'obra de Fuster traduïda a altres llengües diferents del castellà. *Dictionary for the Idle* es va publicar el 1992 a Sheffield Academic Press (amb ajuda del Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell de Gandia). Fou reeditada el 2006 a l'editorial Fiveleaves de Nottingham, amb un prefaci de Dominic Keown, que ja n'havia escrit un per a la primera edició. Per la seua banda, *Dizionario per a oziosi* es va publicar el 1994, en traducció de Donatella Siviero i amb introducció, notes i bibliografia de Costanzo Di Girolamo (també amb una ajuda del CEIC Alfons el Vell de Gandia). Una introducció densa i apassionada, una iniciativa valuosa.

Tanmateix, tot plegat no és gran cosa. Segurament hi ha, més que no una estratègia errada, una manca greu d'estratègia editorial. Trobe, per exemple, que l'obra fusteriana, ben triada, tindria un emplaçament més que idoni en una col·lecció com la Piccola Biblioteca d'Adelphi, l'editorial de Roberto Calasso, a Suhrkamp

Verlag, a Actes Sud... Probablement, operacions com les que ha dut a terme amb altres autors l'Institut Ramon Llull serien aconsellables en el cas de Fuster. De moment, l'empenta institucional, d'uns i altres, és més aviat decebedora. O directament, vergonyosa.¹⁰

LLEGIR FUSTER AL SEGLE XXI

Ja ho sabeu. Un clàssic és aquell que tothom diu que està rellegint, no que l'està llegint... La frase té una càrrega de fina ironia que tomba de tos. Diu una veritat profunda, i apunta a un fet molt cert. Un clàssic és aquell que tothom sap que hauria d'haver llegit, perquè s'ho val. Si no l'ha llegit, tindrà mala consciència, i voldrà amagar-ho.

No sabem a hores d'ara com funciona la cosa a propòsit de Joan Fuster. En certa mesura, sí que és així, en principi. Tothom diu que n'ha llegit alguna cosa, siga *Nosaltres, els valencians* o el *Diccionari per a ociosos*. Com a lectura individual, per pròpia iniciativa, per situar-se al seu temps i al seu país, o per prescripció escolar. Però l'obra de Fuster, ja ho hem dit, és molt més: un oceà de suggestions, pàgines brillants i incisives. D'altres lligades, com és palès, al seu moment. Però moltes el transcendeixen i emeten significats encara avui. Significats que ajuden a entendre el món, fins i tot un món tan distint com el que ens toca viure. Cal fer la prova.

¹⁰ Els experts poden donar indicacions escaients sobre això. Per exemple, Marc Dueñas, lligat durant molts anys a l'Àrea de Literatura i Pensament de la Institut Ramon Llull, un gran coneixedor d'aquestes qüestions, apunta això: «És important decidir el canal on es volen publicar les obres de Fuster; cada canal té la seva pròpia lògica i els seus avantatges i servituds. I cada un arribar a tipus de públic diferents. Si es decideix triar el canal de les editorials comercials, en concret el de les editorials literàries independents (el perfil d'editorial més sensible a l'obra de Fuster), pot ser convenient tenir en compte els factors següents: *Rellevància del paper de les agències literàries*. Per tal de promoure les obres de Fuster de manera proactiva, una mesura adient pot ser buscar i triar una *agència literària* que pugui 'mourer' l'obra en els mercats editorials internacionals. La Fundació Mercè Rodoreda, que depèn de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), va encarregar la negociació i cessió dels drets de traducció de les obres de Rodoreda a l'agència barcelonina Casanovas & Lynch. I les obres de Rodoreda (que és l'autor més traduït de la literatura catalana) tenen una vida internacional molt intensa: se segueixen traduint a noves llengües i a vegades fins i tot es fan noves traduccions en llengües on ja havia estat traduïda fa molts anys. La mateixa agència literària també representa els interessos de les obres de Montserrat Roig, que recentment estan començant a ser traduïdes en algunes de les grans llengües europees. A través del seu *know-how* i els seus contactes, les agències saben quines editorials d'altres països poden estar potencialment interessades en traduir i publicar l'obra de Fuster. Però comptar amb la feina sistemàtica i pacient d'una agència còmplice, seria un actiu de primer ordre.» [Comunicació personal a l'autor.] Després s'estén sobre el suport que podrien donar l'IRL i altres institucions. Fins ara no s'ha fet res per aquesta via

Us convida a fer-ne la prova. A mi em sembla que el temps ha passat, però ha estat generós amb Fuster. Centenars de pàgines seues, literalment, s'aguanten i provoquen, encara, la reflexió, el somriure, la guspira necessària per activar les neurones, el plaer de la intel·ligència...

El segle XXI presenta innovacions de temps radicals i inèdites, certament, però alguna cosa diu que la matèria humana serva continuïtats i punts de contacte molt considerables. L'ansia de poder, la fragilitat dels individus, la cerca de la felicitat, l'aspiració a la llibertat i a la dignitat personal i col·lectiva, la malfiança envers les falòrnies i la retòrica dels diversos poders que oprimeixen la gent, la resistència als arrencaments obligatoris, la voluntat de ser originals i les dificultats per aconseguir-ho, tot això —i molt més— es troba tractat i debatut, amb rigor i amb humor, amb garanties, a través de significants precisos (en els quals fulgeix la bellesa del text), no de manera arbitrària i com a passatemps, sinó amb profunditat, a les pàgines de l'obra de Joan Fuster, aquest gegant del pensament del segle XX que projecta una ombra allargada al segle XXI. Era valencià i català, però també un gran europeu... encara per descobrir.

I ara que dic «gegant del pensament», em qüestione a mi mateix, en un exercici d'autosubversió, que diria Albert O. Hirschman. Que potser exagere i sobrevalore Fuster? Tindrà raó l'escriptor i periodista que va dir, ja el 1997: «Fuster va ser un nacionalista amb poca nació i un intel·lectual sense gaire societat».¹¹ I que va rebre el clau, passats els anys, però més carregat de bombo: «Joan Fuster, una de las figuras más sobrevaloradas de la cultura catalana, en no poca parte porque había sido un apóstol del pancatalanismo.»¹² No sé, crec que no, que s'equivoca. Trobe que el *parti pris*, les fòbies i la boira ideològica, a més d'altres factors més espuris, l'enceguen. Vol rebaixar Fuster, reduir-lo a cendres doctrinàries. I no. Evidentment, la posteritat i els lectors diran. A mi em fa la impressió que Joan Fuster serà llegit durant molt de temps quan aquesta mena de detractors hauran estat justament oblidats. Però és només una opinió... ☞

¹¹ PUIG: *Una literatura...*, p. 53

¹² Valentí PUIG: *Dioses de época*, Barcelona, Destino, 2021